

MANUAL OF INTERNATIONAL LAW, edit. Max Sorenson, London—Melbourne—Toronto—New York, 1968, LXV+930 pp.

Под прилично скромним називом приручник (manual), недавно је изшла из штампе једна неуобичајена књига, намењена као уџбеник студентима целог света, у првом реду онима из неразвијених земаља. Наиме, старањем и средствима Карнегијеве задужбине за међународни мир, која је и пре и после рата развијала сличне корисне акције, међу њима неке које су и у нашој науци непосредно користиле, омогућено је објављивање једног оваквог уџбеника, који би, заснован на колективном ауторству међународне природе, јер се ради и о предмету међународне природе, тј. међународном праву, имао довоструку улогу: најпре, да покаже да је могуће и на овом плану међународне сарадње, научном, превазићи међународне политичке, идеолошке и идејне подељености онде и у оном где и у чему се оне могу превазићи (а свакако је поље правила међународног права управо таква област где би требало и морало да постоји јединствености у погледу заједничког стандарда понашања држава, организација и појединаца, и где она и постоји у знатној мери) и друго, да се студентима и проучаваоцима тога права из неразвијених земаља пружи један такав уџбеник који би представљао на неки начин европски научни стандард.

Оваква идеја је веома умесна и за похвалу. Међутим, друго је питање да ли су постигнути резултати у свему задовољавајући и да ли је уопште и било могуће постићи стопроцентну уједначеност и сагласност, па према томе и кохерентност целокупне материје изложене у уџбенику. Да одмах кажемо, да је то у основу доиста постигнуто. С обзиром на структуру аутора, међу којима су заступљени и они са скоро свих континената, те према томе и различитих правних система и цивилизација, и они са различитим идеолошким приступима, потичући како из социјалистичких тако и капиталистичких земаља, уџбеник је у правом смислу израз међународне сарадње у интелектуалном стваралаштву, што је на овом плану друштвених наука, тј. у једној најизразитије међународној дисциплини, каква је међународно право, несумњиво најпозитивније. Тако се међу писцима налазе (овде уједно износимо и основну структуру, поделу материје уџбеника): Clive Parry (Енглеска) — поглавља о функцији права у међународној заједници и о уговорном праву; Abdulah El Erian (ЈАР) — поглавље о правној организацији међународног друштва; Michael Virally (Француска) — поглавље о изворима међународног права; Nkambo Mugerwa (Уганда) — поглавље о субјектима међународног права; Милан Шаховић (Југославија) и William Bishop (САД) — поглавље о државној власти: њеном распрострању с обзиром на лица и места; Francis Deak (САД) — поглавље о органима држава у њиховим спољним односима: привилегијама и имунитетима држава и државних органа; Shigeru Oda (Јапан) — поглавље о појединцу у међународном праву; Eduardo Jiménez de Aréchaga (Уругвај) — поглавље о међународној одговорности; Max Sorenson (Данска) — поглавље о институционализованој међународној сарадњи на економском, социјалном и културном поглављу; B. S. Murty (Индија) — поглавље о решавању спорова; Krzysztof Skubiszewski (Пољска) — поглавље о употреби силе од стране држава, колективној безбедности, ратном праву и неутралности.

Приступ и сам рад на једном оваквом уџбенику несумњиво су захтевали извесно уједначавање бар основних критерија, а да се при том поштује слобода научне мисли и изражавања појединих аутора, што је свакако био тежак задатак. Писци су заједнички дискутовали о својим саставним деловима, тј. о појединим поглављима, да би се постигао извештан заједнички стандард у схватању основних начела и о стању савремених правила међународног права. Они су у томе постигли приличан степен усклађености, мада има и неких одступања.

Потребно је да овде укажемо на извесне замерке које се, по нашем мишљењу, могу ставити на појединим местима. Тако, у првом, иначе одлично изложеном поглављу, дефиниција међународног права је, бар по-

четно (*ab initio*), ипак „етатистичка“, иако се касније разрађује на извештајни начин, истицањем и места које у међународном праву има појединац, поред држава. Но, за писца је то „у суштини право за државе, и тако стоји насупрот ономе што правници који се баве међународним правом обично називају унутрашњим правом“. Тиме се остаје на ужој формули основног појма међународног права, без могућности за шире посматрање међународног и унутрашњег права као јединства које превазилази оба члана, који се међусобно прожимају (монизам), те се више подвлачи двојност и супротност (дуализам). Док је концепт суверености државе изложен добро и једноставно, у кратким потезима (стр. 13), дотле је излагање о држави уопште нешто преопширно, особито о њеној унутрашњој, добро познатој функцији (стр. 5—6). Међутим, поставља се питање да ли је сувереност „првенствено правни појам“? Било би добро да је тако, јер бисмо имали много мање проблема и сукобљавања у међународним односима, али ми не можемо занемарити стварно стање; она је исто толико, ако не и претежно, политички појам.

Треба истаћи да се у овом поглављу одаје и нарочито признање начелу самоопредељења народа, за које се (стр. 19) каже да „... мора бити основа на којој почива целокупно међународно право... и увек је било таква основа система међународног права“, имајући у виду процес промена територијалног суверенитета и сукцесије држава. У вези са независношћу умесно се истиче (стр. 22) да „држава која намерава да одржи своју владу на власти спољном помоћу на тај начин пориче своју државност“. На другом месту за поредак Повеље УН наводи се да се постојање таквог система мора прихватити као светски устав. Најзад, говорећи о рату и оснивању Друштва народа, писац овог поглавља показује дубоко разумевање узрока и механизма ратова, које је ДН само настојало да избегне, а не и потпуно да искључи — као што је учињено у систему Повеље УН. Међутим, критика Повеље као слабије у поређењу с Пактом ДН — неумесна је и претерана. Та „папирната шема“ (стр. 33), како је назива писац, ипак се показала еластичном, што и он сам признаје, па и виталном, додали бисмо ми. Одбацивање рата, ипак, по њему, постоји само у мислима и у теорији.

Иако је тачно да европски круг држава, који је, тако рећи, створио систем међународне заједнице и међународног права, никад није био искључив (стр. 37), заборављена је она мрачна страна његова — а то је не само нетолеранција него непоступање на основи равноправности и отворено завојевање и експлоатисање који су вршени стварањем колонија. И то је давало својерестан печат тој међународној заједници и њеном праву пониклом у Европи, док се они нису усавршили до данашњег степена, либерализовали и демократисали, постајући стварно универзални.

У вези са овим уводним поглављем, треба још истаћи продубљену анализу подтекста (суштинског односа снага у правцу стварања полицијског система у свету) Повеље УН, с обзиром на време (крај рата) када је створена (стр. 48—49), затим уочавање природе односа између међународног права и међународне заједнице, за који се истиче да представља „постепено приближавање сфере права целом подручју међународних односа у њиховом најширем смислу“, јер су поступци (*legal procedures*) увек битно правни (стр. 51), и да је ширење међународноправне сфере отприлике таква „правна револуција“, као што је било потискивање приватног права од стране јавног у унутрашњем праву.

Друго поглавље је солидно постављено и коректно изложено, иако се и њему могу упутити извесне замерке. Тако, писац израз „светска заједница“ (*world community*), из дисциплине међународних односа, употребљава као различит и супротан појму „неорганизована заједница“ (*unorganized community*), што је не само неубичајено него и помало нејасно (стр. 57). С друге стране, да ли се Бечки конгрес може узети као „прекретница“ (*landmark*) у стварању међународне организације? То би било одишта у врло широком смислу схваћено и мешало би се стварање међународних организација, за које и сам писац каже да почињу да се стварају

половином XIX века, са стварањем савеза (Свете Алијансе). Затим, подела међународних организација, према трећем критерију (*powers*), на оне које спроводе одређену политику, регулаторне, или наднационалне није нарочито одређена, оправдана нити сврсисходна (стр. 69). Много је важија и чак битна подела на оне засноване на сувереној једнакости и равноправности и наднационалне. Умесно је, иначе, запажање пишчево да данас још нема стварно наднационалне организације „иако Европске заједнице доносе извесне суштинске елементе тог типа”. Такође су добро уочена дејства препорука појединих органа међународних организација, која су различита према природи одлука или међународних обавеза на које се односе (стр. 79 — контролни систем ILO). С друге стране, иако је правилна анализа Повеље УН у односу на опште међународно право, па и закључак из тог поређења, помало је противречно када писац каже да Повељу не треба сматрати вишим правом (стр. 80), а после, ниже, ипак признаје да се она с правом уподобљава уставу међународне заједнице (*Goodrich-Ham-bro*). А то је, у ствари, суштина појма *jus cogens*.

Треће поглавље спада у боља поглавља ове књиге. Има нових идеја и оштроумних запажања. Па ипак, не би се могло лако сложити с тим да се трећа категорија међународних уговора, као један од извора међународног права, равна према међународном праву (стр. 125), а нарочито са примером да када су у питању уговори између држава где је трговина монопол државе — то нису међународни уговори, или када је у питању продаја имања за употребу дипломатских представништава, или оружја. Битно су *субјекти*, а не *предмет*! С друге стране, писац се у погледу основа и природе начела *pacta sunt servanda* опредељује за обичајноправну природу његову (стр. 128), одбацујући тврђење да је посреди и опште правно начело, те тиме не објашњава опет онај крајњи основ на коме и то „најстарије обичајно право” почива. Но, зато је врло добра анализа утврђивања обичаја и питања да ли су довољни само прецеденти, те да се *opinio juris* може и претпоставити, при чему писац, позивајући се на мишљење Међународног суда правде у случају азила (стр. 134 — *Haja de la Torre*), одговара опрезно, али ипак искувише у прилог одбацивања „менталног елемента”, тј. изједначавања његовог са праксом држава, што се у виду пристанка (*consent*) нарочито испољава у општости и непрекидности. Тиме се ипак доспева, и то доста уверљиво, на схватање англосаксонског права о томе да суд ствара право, што није било у намери стваралаца Статута Међународног суда правде. — Веома је успело и доказивање (стр. 137—138), путем излагања положаја нових држава, да се волунтаристичка теорија о стварању правила међународног права, па чак и обичаја, искључиво путем пристанка, ма и прећутног (*implicite*), не може одржати. Ново је и то што писац наводи да и пракса међународних организација може довести до стварања обичајног права (стр. 139—140), нпр. резолуцијама међународних тела и органа (било би нелогично да имају право, као субјекти, да склапају уговоре, а да не могу да стварају обичајна правна правила).

Што се тиче поглавља о међународним уговорима, слично као и код претходног, мора се приметити да максима *pacta sunt servanda* није таутологија, како то вели писац (стр. 177), тј. да значи да су обавезни споразуми обавезујући, већ да се уговори који су обавезни имају поштовати — што је ипак нешто друго, а да не говоримо да се на овом општем правном начелу и у исто време основном обичајном правном правилу заснива скоро целокупно међународно право (како многи мисле). И у овом поглављу (стр. 179) писац понавља грешку из увода: да има уговора који нису међународни иако су их државе склопиле (на пример, када су се поделе унутрашњем праву једне од њих, што је супротно начелу *par in parem non habet imperium*). Осим тога, он се и овде служи речју погодба (*contract*) за разлику од уговора (*treaty*), за коју и сам пре тога каже да је за међународно право без значаја — са формалне стране (питање намере овде није решавајуће).

Није рашчишћено ни питање уговорне способности уопште и међународних организација посебно (стр. 183), јер уговорна способност може бити и последица субјективитета у међународном праву, као што је уједно и доказ, односно чињеница из које се може закључивати о нечијем субјективитету (дијалектички посматрано — но, ово друго је сигурнији пут закључивања).

Врло јасно је изложено схватање Међународног суда правде о резервама уз међународне уговоре (које често у нашим уџбеницима није потпуно расветљено, изузимајући написе проф. Б. Јовановића). Једино се не може сложити око давања ужег значаја Саветодавном мишљењу МСП: оно се односи не само на Конвенцију о геноциду већ и на резерве уз мултилатералне уговоре уопште.

Позитивно је и што се у примере употребе принуде над преговорачима при закључењу уговора убрја и она извршена 1939. над председником ЧСР Хахом, јер се иначе то често оспорава, нарочито од стране немачких правника (стр. 202). Међутим, незаконитост (*illegality*) уговора је посматрана шире него што је уобичајено, не само са становишта дозвољености предмета уговарања, већ и иначе, на пример: може ли се држава одрећи разних својих привилегија и суверених прерогатива (при чему сматра да може све до тачке на којој и сама сувереност ишчезава, где се више ради о ишчезавању субјекта као сметњи него незаконитости уговора). Но, писац истиче да би обезбеђивање једног режима путем уговарања стране помоћи у виду интервенције против унутрашње револуције било, у ствари, недозвољено. Добро је и што је писац размотрио као питање законитости, или бар надовезао на њега, сагласност уговора са ранијим уговорима — тзв. колизија уговора (стр. 206, 207 etc.), што је доиста прилично повезано, а још више код питања сагласности с Повељом УН, тј. са одредабама *jus cogens*. Ипак, појам незаконитости није сасвим рашчишћен и одвојен од других сродних и сличних појмова у вези са пуноважношћу уговора. Иначе, писац сматра да је забрана употребе силе задобила сада већу снагу од уговорног правила, јер је прешла у обичајно право (стр. 208). И то има везе са императивним нормама, али су ове ипак и још нешто друго, јер се не могу обичним уговором или обичајним правилом изменити или укинути, што није случај с обичајним правилима. Што се тиче уговора у корист трећих, писац примећује (стр. 218) да клаузула најповлашћеније нације није, у ствари, прави пример за такве уговоре.

Занимљиво је тумачење изтог писца у погледу окончања уговора, посебно путем нове норме о незаконитости, тј. *jus cogens superveniens* у вези с чл. 103. Повеље УН и уговорним обавезама које би могле бити супротне оним из Повеље што имају предност према овом члану (стр. 236). Као пример такве супротности, али потенцијалне, не саме по себи и актуелне, он наводи Цариградску конвенцију о Сусецком каналу из 1888, чије би уговорне обавезе, нпр. о непредузимању блокаде, могле доћи у супротност са блокадом коју би евентуално наредио и спроводио Савет безбедности. Ово је свакако тачно, али и више од тога би могло тачно. Наиме, нама се чини да би се могло говорити о несавласности одредаба Цариградске конвенције уопште са поретком Повеље УН, односно њеним најосновнијим принципима који су когентне природе (конкретно, начелом суверене једнакости или, обрнуто, непоступања једнако са агресором и жртвом агресије итд.).

У поглављу о субјектима међународног права, које је прилично успешно конципирано и у коме је обухваћена обимна материја положаја појединих различитих категорија субјеката, има ипак извесних недостатака. Тако се не би могло узети као тачно тврђење пишчево (стр. 249) да совјетски писци — данас — сматрају једино државе субјектима међународног права иако је све доскоро то било тачно. У последње време и совјетска доктрина углавном прихвата постојање и других субјеката међународног права, али не иде даље од међународних организација. Писац, иначе, има једну својеврсну поделу обележја субјеката: да имају дужности, да могу

постављати захтеве за остваривање права (што се умесно издваја: јер није исто што и бити само корисник права) и да ступају у уговорне и др. правне односе са осталим субјектима. Суверенитет се, зачудо, дели на унутрашњи, спољни и територијални (стр. 253). Овај последњи се, у ствари, укључује у унутрашњи. Уопште, таква подела је само за техничке сврхе, иначе сувереност је један јединствен појам и, како и писац истиче, сума сва три аспекта.

Умесно је што се разликују две категорије ограничених субјеката међународног права, наиме, устаници и зарађене стране (стр. 264—265). Али требало је, можда, повезати разматрање положаја устаника са онима на окупираној територији.

Иако је појединцима као субјектима међународног права посвећено искупило мало простора, писац се искупио једним врло добрим запажањем, наиме, да чињеница да појединци најчешће не располажу и процесним правима за удејствовање својих материјалних, суштинских права не значи да они нису субјекти (стр. 266), као год што ни малолетници у унутрашњем праву нису лишени тога својства самим тим што не могу сами да остварују своја права. Иначе, питања признања, иако је спорно да ли је и њима место у овом поглављу, врло су добро и прецизно обрађена и изложена. Међутим, има нешто превише залажења у суптилнија питања признања, као што је оно у оквиру ОУН (и држава и влада), где је писац улазио дубље у проблем но што то захтева уџбеник, али ипак није у разматрањима ишао до краја (што се нарочито одражава у сложеном питању представништва Кине у УН и др. могућим последицама испитивања ефикативности ствари једне такве државе), тако да питање остаје отворено и тешко решиво у начелу.

Неуобичајена је, али сврсисходна, и подела материје сукцесије држава у три одсека: 1) приватна права, 2) јавне дугове и јавна права и 3) уговорна права (стр. 292). Но, код питања Отоманских јавних дугова (стр. 293) писац је навео само арбитражно решење од 1925. (Борел), којим се сматрало да је Турска одговорна. Међутим, ту се радило о мандатној територији Палестине, над којом је мандат после првог светског рата добила Британија, те се ту још могло сматрати да на њу не прелази и део јавног дуга Турске, тј. Отоманске империје, с обзиром да је она територијом управљала не у своје име, већ у име међународне заједнице, тада оличене у Друштву народа. С друге стране, Краљевина Србија, односно Држава СХС, била је обавезана у то исто време да прими на себе исплату дела јавног дуга Отоманске империје, с обзиром на територије које је ослободила од Турске и које су јој тада припојене. То је, дакле, супротан пример, и није наравно једини.

Што се тиче сукцесије у уговорима, коју писац нарочито разматра у вези с новим државама данас (стр. 297 и след.), не би се могло узети да сем уговорних правила која су постала део обичајног права и тзв. локализованих уговора, остали уговори колективног карактера (вишестрани, односно многострани), као нелокализовани, нису такве природе да нова држава има обавезу да их прими. Напротив, они су такви — најчешће мултилатерални — да су не само легислативни већ и да садрже правила принудне природе (*jus cogens*), те се не би ни у ком случају могло оставити вољи нових држава да их примењују или не. Уосталом, сам писац наводи пример са Конвенцијом о ропству, око чије примене искрсавају тешкоће код неких афричких земаља, где постоји тзв. обичај наслеђивања удовице, а управо је та конвенција пример за међународна правила принудне природе, од којих нема одступања и код којих нема диспозиције, те се мора сматрати да аутоматски везују и новог субјекта на територији за коју је ранији субјект био обавезан по истом основу. Занимљиво је да у том истом смислу и у истом духу писац констатује (стр. 303) да су неке изјаве нових држава, као Тангањике, Уганде, Кеније и др., биле нападане због тога што стварају забуну, уносећи неоправдану новину у начела сук-

цесије држава у уговорном праву, при чему се помиње и чланак проф. Бартоша у „Југословенској ревији за међународно право“, бр. 2 из 1962, под насловом *Les nouveaux Etats et les traités internationaux*. У вези са већ изложеним и свим тим сложеним питањима, чини нам се да ће пракса, и не само пракса већ и теоретска гледишта, ићи више у прилог схватању проф. Бартоша а не писца овог поглавља.

Поглавље о власти државе не само у класичном смислу с обзиром на објекте, тј. копнену територију, реке, мора, ваздушни и надваздушни простор, него и с обзиром на лица, спада такође у успелије делове овог уџбеника, јер је написано јасно и прегледно, уз коришћење најновијих података о стању савремених правила међународног права у погледу материје која је предмет излагања. Писац првих осам одељака није имао теškoћа да се усклади, већ и с обзиром на природу материје њему додељене, како са уводним поглављем тако и са другим писцем остала два одељка истог поглавља, а са своје стране успео је да унесе и извесне своје погледе и схватања на најновији развој међународног права. Тако је он добро уочио и истакао и у овом контексту (који не пружа иначе много прилике за то) положај колонијалних поседа данас, имајући у виду постојање Повете и извесне надлежности ОУН (стр. 314).

С друге стране, у овим излагањима, требало је више нагласити да је теорија о „фиктивним деловима територије“ државе у иностранству, као теорија екстериторијалности, напуштена данас и у области дипломатског и конзуларног права уопште, јер је усвојена функционална теорија, према којој нема укидања суверености територијалне државе и над деловима тла на коме се налазе зграде страних дипломатских и конзуларних представништва, већ само ограничења вршења извесних суверених права територијалне државе, тј. ограничења њене јурисдикције, те према томе нема ни „изузетно“ неког проширења јурисдикције стране државе у том правцу.

Требало је, ипак, критиковати схватање бечке школе, посебно Келзена, о државној територији, ако се већ наводи као изразито идеалистичко (стр. 315), јер оно пориче да је територија ствар (*thing*), и сматра да је то само простор у коме се врши надлежност државе (дакле, своди се на *Kompetenz-Kompetenz Theorie*), што је наопако резонување. Иначе, може се усвојити као један вид концепта државне територије и то просторно разграничење надлежности (али не поверено од међународног права).

Веома је добро уочено да је смисао и домаћај државне власти данас умногоме ограничен у оном свом ранијем апсолутном значењу, у прилог чега се наводи и чл. 1. Московског уговора о забрани нуклеарних проба. Међутим, треба додати да се држава не може понашати самовољно на својој територији ни у погледу основних људских права (нарочито странаца), без обзира на то да ли је потписала позитивне документе о томе данас, или у погледу држављанства и сл., поред онога што је речено о респектовању права суседа (добросуседско право, према проф. Андрашију). Но, касније писац, и поред ове констатације и изразите тенденције све већег ограничавања суверенитета, па тиме и државне власти и јурисдикције, ипак тврди да она „има данас шири значај“ зато што је све „сложенија и разноврснија“ (али не и јача — М. М.), и онда се у прилог томе наводи тзв. спољна јурисдикција (у ствари персонална супрематија), која се везује за људе, лица, а не за територију (о којој је иначе овде реч).

Међутим, није сасвим прецизно разграничен појам позитивних и негативних службености (стр. 318). Тако је за прве речено и да подразумевају дужност државе оптерећене службеношћу да „даје извесне концесије“, а право друге државе да издејствује извесне радње. Ово друго је тачно, те се према томе не ради о концесијама (оне су увек везане за неко допуштање, трпљење и сл.). С друге стране, за негативне се није рекло да се осим у пропуштању, уздржавању (*in non faciendo*) састоје још и више у подношењу, трпљењу (*in patiendo*). Исто тако, има четири услова

мирне окупације: поред наведена два, треба још да је субјект — извршилац тога акта држава, а не неко приватно лице или друштво, и да је акт нотификован осталим чланицама међународне заједнице (о чему се ниже ипак говори — стр. 322). Што се, пак, тиче Арктика, није тачно да је „подела ефективно постигнута на бази сектора”, већ су то само захтеви суверених држава, засновани на теорији контигвитата (надовезивања и блискости). Али о њима нема споразума, па га у томе, у територијалним претензијама, нема ни у Антарктику, иако се ти захтеви могу сматрати „замрзнутим”. Неки пак заснивају те своје захтеве и на теорији о првенству открића, која није поменута. — У ствари, то ће свакако бити нека врста неутрализованих, односно интернационализованих територија, према начелу *res communis omnium*, сходно космичком простору.

У погледу речног домена, добро је постављен принцип „заједнице интереса обалних држава” (стр. 325), коме треба да одговара и право пловидбе за неприбрежне земље, тј. да његово вршење буде усклађено са интересима прибрежних.

Не бисмо могли да се сложимо с излагањима у одељку 9. овог поглавља о кривичној јурисдикцији државе над сопственим држављанима у иностранству према персоналном принципу, а овде лежи основа и међународног кривичног права, као гране. Осим тога, писац ставља у сумњу начело универзалности (стр. 365) за кажњавање међународних кривичних дела (*delicta juris gentium*), што се не би могло бранити.

Поглавље о органима држава у њиховим спољним односима коректно је изложено, иако се остало нешто превише на класичним поставкама. Занимљиво је постављање односа између међународног права, спољне политике и дипломатије, али би човек — и у уџбенику међународног права — очекивао више анализе и више суштинских закључака о том односу и условљеностима и зависностима у њему, него ове уопштене формуле (стр. 394) да „међународно право дејствује у заједници суверених држава (чак ни то право није више право само између суверених држава — М. М.), чије спољне политике уобличавају њихове односе, и примењује се кроз дипломатију”. То је сасвим недовољно за тако сложен однос и за факторе који уобличавају односе између држава — не само оне из сфере њихове званичне спољне политике.

Иначе, добро је и објективно изложена доктрина тзв. државног акта (*Act of State doctrine*), са чувеним случајем *Sabbatino* (стр. 445). Једино је питање да ли је у овом поглављу требало, под истом капом, да се расправља о органима држава и њиховим имунитетима и привилегијама, као и самих држава, заједно са привилегијама и имунитетима међународних организација (стр. 450)?

Поглавље о појединцу у међународном праву спадало би међу најуспелије по концизности, јасноћи излагања, рашчишћености појмова, кад не би трпело од једног озбиљног погрешног и не случајног схватања које ћемо ниже поменути.

Са великим познавањем материје, дошли су до изражаја и сасвим нови детаљи, као што је чињеница о непоклапању грађанства (*citizenship* са националношћу (опет у смислу држављанства — *nationality*), уз пример из нацистичког законодавства (*Reichsbürger*) и законодавства САД (*US Immigration and Naturalization Act of 1952*) које не признаје лица на острвима *Samoa* и *Swains* за грађане (*citizens*), те она не могу гласати нити бити у државној служби. Супротно је са држављанством Комонвелта и В. Британије. С обзиром, уопште, на опширно излагање материје држављанства и бездржављанства, као и правног положаја странаца (стр. 471—496), може се поставити и овде питање није ли реч о класичним материјама међународног приватног права (уџбеник има назив Приручник Међународног јавног права). Што се нас тиче, ми смо за овакву структуру уџбеника, али је онда боље да његов назив буде само Приручник Међународног права.

На једном месту писац каже (стр. 481) да нема те државе која је дужна да отвори своје границе странцима. Наравно, апсолутне слободе за странце нема, али нема ни апсолутне забране (могући су услови). Иначе, како бисмо објаснили право на саобраћај, тј. општење, као једно од основних права држава? Друго, да ли се, без обзира на противречан текст чл. 14. Свеопште декларације о људским правима, може рећи да уопште нема права на азил (стр. 492)? На чему онда почивају садашњи напори држава да се донесе декларација, односно конвенција о праву азила?

Међутим, и то је главна примедба овоме поглављу, коју смо напред наговестили, а можда и читавој овој солидној књизи, писац, очигледно сасвим пристрасно, тврди за Нирнбершки суд да је био „*ex post facto*” примена наводних правила међународног права сумњиве правоваљаности, пошто индивидуална одговорност није била јасно успостављена у таквом случају у време кад су дела за која се терети била почињена”. То би, наравно, имало да вреди и за суђење пред Међународним војним судом за Далеки Исток у Токију. Није потребно да овде улазимо у сва детаљна образлагања због чега аргументи противстављени Нирнбершком суђењу и његовим основама не стоје, јер је материјално право на коме оно почива успостављено знатно раније, да поменемо само Хашка правила и Бријан-Келогов пакт од 1928. као најважније ослонце пресуде, што је задобило и своју општу афирмацију за будуће резолуцијом Генералне скупштине од 1946. и нирнбершким начелима.

Једно од солидних поглавља представља и поглавље о међународној одговорности (стр. 531—604), као што је добро и представља релативну новину, што је цело једно поглавље (стр. 605—672) посвећено међународној сарадњи на економском, социјалном и културном пољу кроз међународне установе. Такође је коректно и врло документовано излагање класичних услова средстава за мирно решавање међународних спорова, иако би било пожељно веће продубљивање и смелост при излагању те улоге од стране међународних организација, нарочито данас од стране УН. Но, подробније примедбе овим поглављима не бисмо износили.

Сматрамо да је важније, због начелних питања и схватања, да се задржимо да последњем поглављу, поглављу о употреби силе, колективној безбедности, ратном праву и неутралности, све проблемима од осудне важности у међународној заједници и њеном правном поретку, па према томе и у сваком уџбенику. Треба одмах истаћи да и ово поглавље спада међу најуспешније обрађене делове књиге, јер су сложена и тешка питања изложена сажето и прегледно, али и са знатним познавањем материје и, што је најглавније, савременог развоја праксе, а такође и најновије литературе ратног права.

Пре свега, писац (стр. 741) веома прецизно подвлачи разлику између појма „силе” (*force*) и „оружане силе” (*armed force*). Јасно је изнето стање забране рата у систему Друштва народа (доста компликованом), што је иначе ребе и у добрим, солидним уџбеницима. Такође је добро уочен (стр. 746—747) недостатак у систему Повеље УН (који је уочио и наш проф. Андраши), који се састоји у одсуству принудног решавања спорова мирним средствима, али се не бисмо сложили с констатацијом да самопомоћ преостаје као једино средство државама да заштите своја права (јер је ово услова веома подложна злоупотреби).

С друге стране, колико год да је тачно навођење чињенице о северно-вијетнамској војној подршци Вијетконгу у Јужном Вијетнаму (стр. 748), толико треба навести и другу страну медаље (да би се добила потпуна слика и о правној ситуацији), а то је бомбардовање од стране САД територије Северног Вијетнама — што је свакако само по себи акт агресије — и уопште елементе грађанског рата у подељеној земљи.

Веома је добро што су разматрања о тзв. мирољубивој блокади учињена актуелним навођењем примера и из савремене праксе (стр. 755 и

след.), с блокадом лука и обале НР Кине од стране Чанг-Кај-Шекове Кине и, нарочито, блокаде Кубе од стране САД.

Иако писац и сам напомиње да не треба мешати појам колективне самоодбране са појмом колективне безбедности, као систем који се остварује (или треба да се остварује) преко УН (стр. 768—769), ипак он противречи овом свом упозорењу истичући претходно како је израз „колективна самоодбрана” један несрећан *terminus technicus*, јер „право које она обухвата иде даље од саме примене, на колективном плану, индивидуалне самоодбране”. Нама се чини, напротив, слажући се са пишчевим предњим упоређењем, загарантовано у чл. 51. Повеље као једно од освештаних основних права држава, које оне имају *ex jure proprio*, без обзира да ли им се то признаје или не, представља доиста нешто суштински друго и квалитативно различито од система колективне безбедности, као механизма помоћу кога светска политичка међународна организација може да остварује свој главни циљ: одржање међународног мира и безбедности. Разуме се да се у колективну безбедност може уклонити, под одређеним условима (из Повеље) и акција колективне самоодбране, али оне полазе са различитих извора и стајалишта и овлашћења, иако имају исту сврху. Јер, овакво право државе имају и без обзира на постојање међународне организације, и без обзира на њену вољу и способност да им у том помогне својим системом колективне безбедности (који може бити и неефикасан). Оно што би се могло запитати код колективне самоодбране јесте то: да ли се под њеним појмом и наступањем захтева да свака понаособ држава буде нападнута, тј. да буде у стању индивидуалне самоодбране, или је довољно само једна од њих да то врши, па да и остале буду овлашћене, тј. истоветне као са наступањем *casus foederis* код класичних уговора о савезу (а подпитање је и да ли мора да постоји уопште такав уговор). Наравно да ово друго пракса углавном потврђује. С тим у вези, колико је исправно гледиште да савези те врсте на које се циља у чл. 51. Повеље нису део УН механизма, већ изван њега, толико је питање да ли је тачно тврђење да то на неки начин јесу или га „допуњују” они регионални споразуми о којима је реч у чл. 52. Повеље. — Добро је, иначе, уочено колико је растегљив појам „дефанзивног”, као обележја савеза закључених с позивањем на чл. 51. Повеље, које се лако претвара у супротну обележје „офанзивног”, с обзиром на политику с позиција силе коју представљају и одражавају.

Веома су умесна, чврста и јасна запажања и закључци пишчеви (стр. 779) о перспективи нуклеарног тоталног рата и могућности жртва агресора с таквим оружјем, при чему он решење и излаз види не у еластичним дефиницијама оружаног напада, које могу само довести до уништења егзистенције и агресорове и осталих држава, већ у мерама разоружања и денуклеаризације и у ефективном функционисању међународног тела способног да одреди да је извршен оружани напад, при чему би повреда основних одредаба једног уговора о разоружању могла да овласти на употребу силе против прекршиоца већ и када су његове припреме за напад у току (као замена за превентивни удар). Али питање је да ли, као што писац каже (стр. 780), наоружавање и трка у наоружању не представљају сами по себи претњу миру; то је доиста за дискусију. Можда за појединачан случај одлучују околности случаја, али за једно опште приступање проблему разоружања мора се поћи управо од супротног, тј. да прекомерно наоружавање, поготову средствима масовног уништавања, представља перманентну претњу миру (за све државе у међународној заједници *in abstracto* и за сваку понаособ *in concreto*). С друге стране, када се наводи случај са кубанским инцидентом и нуклеарним оружјем, односно ракетама на Куби за које су САД (можда с правом) налазиле да представљају претњу миру, онда се из тога утолико пре може извући, у прилог потврде нашег горњег става, да се и за све америчке базе с таквим оружјем по свету мора тврдити то исто.

Писац се није изјаснио о легалности акције предузете од стране тзв. интерамеричких мировних снага у Доминиканској Републици 1965.—1966. (стр. 797), засноване на регионалном споразуму и колективној самоодбрани у оквиру Рио-пакта.

С друге стране, пружено је веома успело и сажето разматрање општег стања правила о вођењу рата данас, с обзиром на тоталност рата и усавршеност оружја за масовно уништавање, уз успела запажања и основане закључке (стр. 799—804). Једино израз „незаконита зараћена страна“ (*unlawful belligerent*) није сасвим јасан и погодан (стр. 809). Требало је, међутим, више се упустити у оцену правила о неутралности (стр. 840), с обзиром на правни поредак Повеље, иако је то наговештено.

На крају, треба истаћи да књига садржи бројне прегледе случајева из праксе, нарочито судске, табеле уговора, аналитичке индексе и сл., што веома подиже њену документарност и олакшава сналажење у материји.

Милан Марковић

Dr Michael Will: WARENTEST UND WERBUNG, Verlagsgesellschaft „Recht und Wirtschaft“, Heidelberg, 1968, S. 156.

Разне установе, листови и часописи често организују тестовање појединих производа у циљу објективног обавештавања потрошача о квалитету робе на тржишту. Ове тестове користе за рекламу трговци чија је роба повољно оцењена. Појава је новијег датума и у правној доктрини није обрађивана у довољној мери. Отуда монографија М. Вила у извесном смислу представља пионирски рад. Он је, користећи богату документацију и судску праксу у САД и нарочито у СР Немачкој, покренуо и проучио низ веома занимљивих питања у вези са комерцијалном употребом ових тестова.

За рекламу се могу користити тестови без одобрења аутора, па и против његове изричите забране, при чему долази до сукоба ауторског или личног права тестатара и права трговца на слободу рекламе. Међутим, исти тестови се могу користити уз изричиту или прећутну сагласност аутора, у том случају долази у обзир нелојална конкуренција. Писац обрађује оба вида комерцијалног коришћења теста у светлости принципа слободе рекламе и његова ограничења. Према појединим врстама ограничења књига је подељена на три поглавља: ограничења ауторским правом, ограничења личним правом и ограничења забраном нелојалне конкуренције. По природи ствари прва два ограничења долазе у обзир само у случају да трговац користи тест у рекламне сврхе без одобрења аутора.

У првом поглављу се разматра питање да ли ауторским правом могу бити заштићени тест у целини или изводи из извештаја о тесту. После анализе немачке судске праксе М. Вил закључује да би комплетан тест могао да се квалификује као ауторско дело само онда, ако су процена, односно закључак теста праћени бројкама или техничким подацима. Таквим тестом трговцу није дозвољено да се служи у рекламне сврхе, јер се то противи објективној намени теста да помогне купцу а не продавцу. Поред тога, комерцијално коришћење теста би могло да побуди сумњу у непристрасност аутора и да буде штетно по његов углед.

Изводи из извештаја о тесту требало би, по мишљењу писца монографије, такође да буду заштићени ауторским правом, јер и од тога зависи углед независности и објективности теста у целини. Он, ипак, признаје да је овај став, чак и под претпоставком да комплетан тест ужива заштиту ауторског права, тешко бранити. Чињеница је да су делови теста који се